

הרב אריה כץ

הורשת ממזרות בטיפולי פוריות

פתיחה

במאמרנו הקודם ('ממזרות בטיפולי פוריות', אמונת עיתך 96, עמ' 65-70) עסקנו בהרחבה בשאלה האם טיפולי פוריות כדוגמת הזרעה מלאכותית והפריה חוץ גופית, עלולים ליצור ממזרות. מסקנת המאמר הייתה שעל פי הדעה המקובלת, ממזרות יכולה להיווצר רק כתוצאה ממעשה עברה של עריות, וכיוון שבטיפולי פוריות אין מעשה עברה, אין ממזרות נוצרת מחמת הטיפולים, גם אם מדובר באישה שהרתה מזרע של אדם האסור עליה באיסורי עריות (כגון אשת איש שהרתה מזרע של יהודי שאיננו בעלה). כפי שהראינו בפתיחת המאמר הקודם, ממזרות נגרמת לא רק מחמת מעשה עברה, אלא היא יכולה לעבור בתורשה, כלומר בן של ממזר או ממזרת הינו ממזר, גם אם לא נעשתה כל עברה ביצירתו (כדוגמת בן של ממזר וגיורת, שהוא ממזר למרות שהוריו נישאו בהיתר). במאמר זה נדון בשאלה, האם ממזרות עוברת בתורשה גם ללא מעשה עברה של ביאה, (שלא כמו יצירת ממזרות חדשה, שנוצרת רק ממעשה עברה של ביאה). המאמר נכתב מתוך נקודת הנחה שמי שנולד מטיפולי פוריות, מתייחס אחרי הוריו לכל דבר ועניין¹.

א. שיטת רבי משה פיינשטיין - אין הורשת ממזרות בטיפולי פוריות

רבי משה פיינשטיין, בשו"ת 'אגרות משה' (אבהע"ז ח"ג סי' יא), חידש שלא זו בלבד שאין ממזרות נוצרת בהזרעה מלאכותית, אף אין היא מועברת בתורשה מאב ממזר. הרב פיינשטיין חידש את דבריו בתשובה לשאלה שנשאל על ידי הרב יהודה לייב קאגאן (רב באנטוורפן ובניו-יורק, מחבר ספר 'הליכות יהודה'). הגמרא בקידושין (ד ע"א) דנה בבת כוהן שנישאה לישראל ונפסלה מאכול בתרומה, שלאחר שנתגרשה או נתאלמנה, חוזרת לאכול בתרומה, ובלבד שאין לה זרע מאותו ישראל. הגמרא (שם) מביאה לימוד ולפיו גם אם הזרע שיש לה מאותו ישראל הוא זרע פסול (כגון בן ממזר) היא נפסלת

1. ראה על כך בהרחבה במאמרי 'בן שנולד מהפריה חוץ גופית - האם יורש את אביו', משפטי צדק יב, עמ' 57-64.

מלאכול בתרומה. התוספות שם (ד"ה זרע פסול) כתבו בשם ר"י, שאין צורך בפסוק כדי לפסול בת כוהן שיש לה בן ממזר מתרומה, שכן בן ממזר יכול להיוולד לה רק מחמת ביאת איסור או מחמת שנבעלה לממזר, ובכל מקרה, דברים אלו פוסלים אותה מלאכול בתרומה, גם ללא אותו ילד. על דברי התוספות הללו הקשה הרב קאגאן שייתכן שאותה בת כוהן נתעברה באמבטי² מאותו פסול, ואז לא נפסלה לכהונה ובכל זאת הבן ממזר. אם כן, במקרה כזה צריך פסוק כדי לפסול מן הכהונה, ומכאן קושיה על הדעה (המקובלת), שגם במקרה שנתעברה באמבטי, הבן מתייחס אחר בעל הזרע.

ה'אגרות משה' סבר בפשיטות³ שבמקרה שנתעברה באמבטי, הבן מתייחס אחר בעל הזרע, וכדי ליישב את קושיית הרב קאגאן הוא חידש שפסול ממזרות עובר מאב לבנו רק בדרך של ביאה ולא בדרך של עיבור באמבטי.

לכאורה הדברים אינם מובנים, שכן אם בן של כוהן שנולד בהזרעה מלאכותית הינו כוהן לכל דבר, מדוע בן של ממזר שנולד בהזרעה מלאכותית אינו ממזר?

כדי להסביר דברים אלו, חידש הרב פיינשטיין שהעברתה של ממזרות בתורשה איננה חלק מדיני היוחסין הרגילים, הנלמדים מהפסוק: 'למשפחותם לבית אבותם', אלא נלמדת בגמרא באופן שונה⁴ ומפסוק אחר. העובדה שיש צורך בפסוק אחר ללימוד תורשה זו, מלמדת אותנו שדיניה שונים, ושיש צורך במעשה ביאה (גם אם איננה ביאה של עברה) כדי להעביר את תכונת הממזרות בתורשה לדור הבא.

ממילא מיושבת בזה קושיית הרב קאגאן, שכן לא ייתכן זרע פסול בלא שנפסלה האישה, משום שאם נתעברה שלא בדרך ביאה אין הזרע פסול, ואפילו אביו ממזר.

מדברי הרב פיינשטיין עולה שיש אפשרות לממזרים לטהר את זרעם, באופן שיינשאו לבן זוג המותר להם (כגון ממזר וממזרת), ויביאו לעולם את ילדיהם בצורה של הזרעה מלאכותית.

אולם כפי שכתבנו, הסברו של הרב פיינשטיין מפולפל מעט ואיננו מוכרח בדברי הגמרא. הסיבה שאילצה אותו לבחור בהסבר זה הייתה קושיית הרב קאגאן, ולפיה אם ממזרות עוברת בתורשה גם ללא ביאה, יש צורך בפסול לפסול מתרומה בת כוהן שיש לה ילד ממזר, שכן ייתכן שהוא נולד, בלא שהיא עצמה נפסלה בשל ביאה אסורה.

אך באמת קושיה זו איננה חדשה. כבר בשו"ת 'בר ליואי' (ח"ב סי' א) הקשה קושיה זו, ורצה להוכיח מכאן שאין כלל ייחוס אחרי האב במקרה שנתעברה באמבטי או בהזרעה מלאכותית (בניגוד לשיטה המקובלת שהיא שיטתו של הרב פיינשטיין). ב'אוצר הפוסקים' (סי' א ס"ק מב) תירצו בצורה פשוטה את קושייתו, שמקרה שנתעברה באמבטי הוא בגדר 'מילתא דלא שכיחא', ואין צורך להביא פסוקים לדבר שאינו שכיח כלל. פוסקים רבים כתבו, בקשר לדברים נוספים, שבדרך כלל אין הגמרא דנה כלל ב'נתעברה

2. כלומר לא באופן של חיי אישות, מה שמקביל בימינו להזרעה מלאכותית.

3. כפי שכתבנו לעיל, שזוהי הנחת היסוד המקובלת של מאמרנו.

4. ההוכחה של הרב פיינשטיין מדברי הגמרא מפולפלת מעט, והרוצה לעמוד על דבריו במלואם יעיין שם בתשובתו.

באמבטי', משום שזוהי מציאות רחוקה ולא שכיחה, ביניהם: שו"ת 'דברי מלכיאל' (ח"ד סי' קז), שו"ת 'הר צבי' (אהע"ז סי' ד), שו"ת 'חלקת יעקב' (אהע"ז סי' יב), שו"ת 'ביע אומר' (ח"ב אהע"ז סי' א) ועוד רבים, מכאן שאין כלל הכרח לקבל את דבריו של הרב פיינשטיין.

ב. שיטת הרב משאש - יש להשוות הורשת ממזרות ליצירת ממזרות

הרב שלום משאש, שהיה רבה של ירושלים, כתב גם הוא בשו"ת 'שמש ומגן' (ח"ד סי' לה-לו) שממזרות איננה עוברת בתורשה ללא מעשה ביאה. הרב משאש פתח בכך שהדעה המקובלת היא שממזרות איננה נוצרת ללא ביאת איסור (כפי שהראינו במאמרנו בגיליון הקודם. ואם במקרה של חייבי כריתות ומיתות בית דין (שמביאתם נוצרת ממזרות חדשה) אין ממזרות בהזרעה מלאכותית, קל וחומר שבמקרה של ממזר, שהוא רק איסור לאו, לא תהיה ממזרות בהזרעה מלאכותית. תשובה זו הייתה מיועדת לרב מרדכי רלב"ג, והוא הקשה על ה'קל וחומר' של הרב משאש, שאין דמיון בין הדברים, שכן בחייבי כריתות - הוולד ממזר מחמת מעשה העברה, וזה אינו קיים בהזרעה מלאכותית, ואילו בממזר - הוולד ממזר מכוח הורשת הפסול, וזה לכאורה שייך גם ללא מעשה עברה. הרב משאש חזר וענה לו בפליאה עצומה:

ואני מתפלא על זה פליאה עצומה, דאיך יהיה הממזר שפיסולו בלאו חמור יותר מחייבי כריתות, שאמרו דדווקא דרך שכיבה אסרה תורה... ואיך יהיה הממזר חמור ממנו? ובדאי שכיוון גילתה תורה בחמור דדווקא דרך שכיבה, בודאי דכל שכן בקל שהוא הממזר. וכל מה שהביא ממה שכתב הש"ס הלך אחר הפגום, כולם איירי דרך שכיבה, דאזי פסקו ללכת אחר הפגום, אבל בהזרעה מלאכותית שאין בה שכיבה ואין ממזרות כלל, מאין יעלה על הדעת ללכת אחר הפגום בדבר שאין בו איסור כלל?

אולם לפי עניות דעתי דבריו אלו של הרב משאש צריכים עיון גדול, שכן כאמור בתחילת דברינו, בגר שנשא ממזרת אין כלל איסור, ואף על פי כן הוולד ממזר, ומכאן מוכח שהעברת ממזרות בתורשה איננה תלויה כלל באיסור, ואם כן מדוע תהיה תלויה במעשה עברה? וכמדומני שלקושיה זו כיוון הרב רלב"ג בדבריו, וקושיה זו נותרה ללא מענה. יש חילוק גדול בין יצירת ממזרות, שנגרמת מחמת מעשה עברה, וממילא אינה נגרמת בהזרעה מלאכותית, להורשת ממזרות, שאינה תלויה בעברה, וממילא אין סיבה להניח שתהיה תלויה במעשה ביאה, וכפי שיוחסין של כהונה ולוויה מתקיימים בהזרעה מלאכותית, הוא הדין לכאורה גם ביוחסין של ממזרות.

ג. השיטה המקובלת - ממזרות מועברת בתורשה בהזרעה מלאכותית

ניתן להוכיח מדברי פוסקים רבים שכתבו שאין ממזרות נוצרת בהזרעה מלאכותית, שלדעתם דין הורשת ממזרות שונה, והוא מתקיים בהזרעה מלאכותית. להלן נביא כמה דוגמאות לכך מדברי הפוסקים:

הרב יעקב ברייש, בשו"ת 'חלקת יעקב' (אהע"ז סי' יב אות ט), כתב שאשת איש שקיבלה זרע מאדם זר - אין הוולד ממזר (כלומר אין יצירת ממזרות), ואין זה דומה לגר שנשא ממזרת, שהוולד ממזר למרות שלא הייתה ביאת איסור:

דדוקא בשם דהאב או האם כבר הם ממזרים הדין דהולד הולך אחר הפגום או האב וולדם כמוהם, אף על גב שאין ביאת איסור, אבל בכאן שהממזרות צריך להתהווה מטעם שבא מן העריות, שפיר יש לומר כפשטות הגמרא והפוסקים, דממזר הוא זה הבא על עריות דמשמע דמשום ביאת איסור.

מוכח מדבריו שהורשת ממזרות שונה באופן מהותי מיצירת ממזרות, ודווקא כדי ליצור ממזרות צריך מעשה של ביאה בעברה, ואילו כדי להוריש אין צורך בעברה, ואין צורך בביאה כלל, שהרי הוא מדבר (לעניין ההיתר) על הזרעה מלאכותית, והיא אינה בדרך ביאה.

הרב שאול ישראלי בספרו 'חוות בנימין' (ח"ג סי' קז אות ז), כתב שלמרות שלדעתו בעניין היחס אחר אביו יש ספק, 'אם הזרע הוא של פסול, כגון ממזר וכיו"ב, פסול זה אינו בדין שיפקע'. זאת אומרת דעתו הפוכה לגמרי מדעת ה'אגרות משה' - שיתכן שייחוס אחר האב עובר רק בדרך של ביאה, אבל אין שם ממזרות פוקע גם אם לא הייתה ביאה, זאת למרות שכמה מילים קודם הוא כתב בתור דבר ברור - ש'אין על הוולד תורת פסול, כל שהפסול נובע מביאה אסורה' (כלומר ממזרות חדשה מחמת איסור לא תיווצר באופן כזה).

הרב עובדיה יוסף בשו"ת 'יביע אומר' (ח"י אהע"ז סי' י), דן בשאלה לגבי אישה פנויה שהרתה בהזרעה מבנק הזרע, האם ולדה כשר לבוא בקהל מדין 'שתוקי' (כלומר אדם שאין יודעים מי אביו, והוא נחשב לספק ממזר, שאסור מדרבנן לבוא בקהל, שמא אביו היה ממזר). ואף שבסוף דבריו כתב שם שניתן להתיר את הוולד בקהל, זה משום שמסיק שאין כאן דין 'שתוקי' (עיי' בדבריו באריכות). אך מדבריו מוכח בפירוש שאם אביו של הוולד היה ממזר, הרי גם הוולד ממזר, למרות שנולד בדרך של הזרעה מלאכותית. זאת בניגוד לדעתו על יצירת ממזרות, ואותה הבאנו במאמר הקודם, ש'פשוט' שהזרעה מלאכותית איננה יוצרת ממזרות חדשה.

הרב יחיאל יעקב ויינברג⁵ כתב שוולד שנולד מבנק הזרע הוא בגדר שתוקי, וממילא מוכח שגם הוא סובר שאם אביו היה ממזר הוא בגדר ממזר גמור, וזאת אף ששיטתו היא שאין ממזרות נוצרת ללא ביאה.

5. שו"ת שרידי אש, ח"א סי' עט (במהד' הישנה ח"ג סי' ה).

סיכום

א. ישנם שני סוגים של פסול ממזרות: הסוג האחד הוא יצירת ממזרות חדשה מחמת ביאת איסור, כגון וולד שנולד לאשת איש מגבר זר, או לאח ואחות וכדומה. במאמרנו בגיליון הקודם הראינו, שעל פי השיטה המקובלת להלכה, ממזרות שכזו נוצרת רק מחמת ביאת איסור ולא מהזרעה מלאכותית.

הסוג השני של פסול ממזרות הוא ממזרות העוברת בתורשה כשאחד ההורים הוא ממזר. מעבר זה מתקיים גם אם אין איסור בעצם הנישואין בין בני הזוג, כגון ממזר וממזרת או ממזר וגורת. בממזרות העוברת בתורשה דנו במאמר זה.

ב. לדעת הרב פיינשטיין, ממזרות עוברת בתורשה בצורה שונה מתורשת היוחסין הרגילה. לכן למרות שמי שנולד בהזרעה מלאכותית מתייחס אחרי אביו, ולמשל אם אביו כוהן, גם הוא כוהן, תורשת הממזרות עוברת רק בדרך ביאה (גם אם איננה ביאת איסור), ולא בהזרעה מלאכותית.

ג. לדעת הרב משאש, יש ללמוד 'קל וחומר' מכך שאם בחייבי כריתות ומיתות בית דין, שאיסורם חמור, אין ממזרות ללא ביאת איסור, קל וחומר ממזרים, שאיסורם קל, אין בניהם ממזרים ללא ביאת איסור. הרב משאש התעלם מכך שהסיבה לממזרות היא שונה, שכן מדובר על הורשה ולא על יצירה חדשה, ומהראיה שגם ללא מעשה עברה (כגון ממזר וגורת) יש הורשת ממזרות, ודבריו צריכים עיון.

ה. לדעת פוסקים רבים, למרות שאין ממזרות חדשה נוצרת בהזרעה מלאכותית, ממזרות קיימת עוברת בתורשה בהזרעה מלאכותית, שכן היא איננה תלויה בביאת איסור. בין הפוסקים שכתבו זאת במפורש או שניתן לדייק כן מדבריהם, נמצאים הרב ברייש, הרב ויינברג, הרב יוסף והרב ישראל.

ו. כיוון שהדעה המקובלת מחמירה בדבר, נדמה שאין טעם להציע לממזרים להוליד את ילדיהם בדרך של טיפולי פוריות כדוגמת הזרעה מלאכותית והפריה חוץ גופית, מכיוון שהדבר לא ישנה את מעמד הצאצאים.

